

Gjergji PENDAVINJI¹

**Filozofia Sokratike E Shekullit V (P.E.S.) - Kthesë
Historike Në Filozofinë E Vlerave Njerëzore**

Abstract

In ancient philosophy, the 5th century is considered the "golden age" because science and philosophy took an unprecedented leap. Socrates also belongs to this century as a powerful philosopher and genius thinker who, with the power of reason and reflection, became the "soul of Athens". Philosophers before Socrates were mainly thinkers who directed reflection to nature and its study. They were mainly considered physicists. Socrates, unlike the tradition of physicists, changed the direction of this philosophy. He oriented philosophy to the study of man, of his inner self. For this reason, Socrates constitutes a turning point in philosophy, that is, the point where the direction of philosophizing changes from nature to man and human values. This innovation divides philosophers into pre-Socratics (philosophers who were not under the influence of Socrates' philosophy) and Socratics (philosophers who were under the influence of Socrates' philosophy). Socratic philosophy opened a new page in the theory of recognizing the inner values of man through introspection. The foundation on which this philosophy rests is the Socratic maxim: "Man knows himself!" Knowing himself, the interest in the inner man, aims at discovering and externalizing the principles and values of good behavior, which direct human activity towards morality and virtue. Socratic aretology would become a way of life for the Athenians of his century. Socrates proved this feature of philosophy with his life and death. The influence of Socratic philosophy on the life and biography of philosophers would become an important feature of Western philosophy. This philosophy permeated the entire political life and government of Athens in the 5th century (BC). This is best evidenced by the epitaph of Pericles, the emperor of Athens, in which the highest moral values bestowed on heroes are evoked.

Keywords: *diote, introspection, Socratic aretology, turning point in the history of philosophical thought, human values, aretology and virtues, Epitaph of Pericles.*

¹ Prof. Dr. Gjergji PENDAVINJI
Universiteti "Fan S. Noli",
Korçë,
ALBANIA

Kthesa historike që shënoi Sokrati në filozofi, për më tepër, ishte një nevojë e ndërgjegjësimit moral të shoqërisë antike greke në momentet kur mendimi, besimi dhe zakonet e vjetra ishin tronditur (JACOBY, 2001: 22-27). Sokrati e përqëndroi vëmendjen tek ai element thelbësor për qytetërimin e epokës së tij që kishte të bënte me etikën, politikën, dhe njëkohësisht dijen shkencore. Ai në dallim nga sofistët kërkonte një të vërtetë përtej opinionëve personale që mund të shfaqte çdo njeri, pra ai kërkonte të vërtetën më të lartë, të vërtetën e qëndrueshme (stabël).

E vërteta si proces kërkimi

Sokrati besonte se

“E vërteta nuk mund të ndahet nga ai që e shpreh dhe nga çasti kur ajo shprehet.” (ZHANË, 1993: 16-32).

Akoma më tej ai shpjegon se

“Të vërtetat nuk janë si sendet, ato janë filozofike.” (ZHANË, 1993: 16)

pra që duhen arsyetuar. Një e vërtetë e tillë nuk është thjesht një shprehje që lidhet në mënyrë direkte me realitetin apo me një gjëndje faktike, objektive të pavarur nga ai që flet apo që shkruan. Përkundrazi, e vërteta për Sokratin është një gjykim nëpërmjet të cilit njeriu i lirë përvetëson një të vërtetë, e bën atë të tijën, e bën “të vërtetë” me anën e mënyrës sesi priret drejt saj. Në këtë kuptim, një e vërtetë e tillë e quajtur teorike është gjithmonë në të njëjtën kohë edhe një e vërtetë praktike përderisa varet nga ai që e përvetëson, përderisa varet nga veprimi që ajo ushtron mbi të apo nga fakti se çbën ajo me të. (ZHANË, 1993: 17).

Sokrati, me anën e këtij përcaktimi për të vërtetën, synonte të inspironte tek nxënësit e tij shpirtin e së vërtetës të pandarë nga njeriu, një të vërtetë që është proces i një kërkimi të pandalur nga ana e njeriut, një të vërtetë teorike të arsyetuar prej tij dhe në të njëjtën kohë edhe praktike, sepse ajo varet nga ai që e përvetëson të vërtetën. Njerëzit shpesh mbajnë dhe

pranojnë disa ide për të vërteta, mirëpo kjo nuk mjafton për t'u konsideruar e saktë, sepse ajo nuk është bërë ende e vërtetë.

Njohja e së vërtetës u bë misioni filozofik i Sokratit, të cilit do t'i përkushtohej me gjithë forcën e jetën e tij. Ky mision do të mbështetej tek kërkimi si proces dhe gjithashtu te edukimi i vetvetes si dhe i bashkëqytetarëve të tij, drejt vetnjohjes dhe vetkontrollit. Nga dëshmitë e Platonit, veçanërisht tek "Apologjia" (PLATONI, 2021: 3-63) zbulohet synimi emblematik i Sokratit në formulën: "Njeri njih vetveten!", e cila njihet në filozofi si diota e tij. Diota sokratike përqëndrohet në të diturit mbi bazën e njohjes të vetvetes dhe në lidhje me këtë Sokrati formuloi idenë: "Unë di se nuk di asgjë!", ide e cila përbën një tjetër argument të kësaj diote. Kjo thënie e famshme kishte kuptimin se:

"Unë e kam mprehtësinë, e kam nuhatjen time për të vërtetën deri në atë pikë që kërkesa ime për të vërtetën nuk mjaftohet më me dukjet e së vërtetës që herë herë unë i mbaj për të vlefshme. Por ajo që zotëroj unë është kërkesa për një të vërtetë më të lartë, jo e vërteta në vetvete."

Tek Sokrati ne gjejmë një prirje të rëndësishme drejt dijes krijuese si proces (ZHANË, 1993: 19) një zbulim të mosdijes që shkakton tek njeriu kërkesën për të vërtetat në tërë vërtetësinë e tyre. Pra, në këtë konceptim, njeriu e kërkon të vërtetën. Ndërgjegjja ime reflekton mbi veten e saj domethënë unë reflektoj mbi vetëdijen time mbi vetë mendimet e mia dhe zbuloj se dija ime në një shkallë të gjerë është një mosdije, sapo kërkesa ime për të vërtetën nis të bëhet pak a shumë e fortë.

Në filozofinë sokratike një vend mjaft të rëndësishëm zë veprimtaria e tij duke përdorur metodën dialektike në filozofi (JAN, ERRIT, JELLE, 1992: 32). Kjo metodë bazohet tek bashkëbisedimi me të tjerët duke i ftuar ata në dialog, duke i nxitur ata të bëjnë pyetje dhe të japin opinionet e tyre lidhur me to. Sokrati i drejtonte bashkëbiseduesit e vet drejt të kuptuarit për paditurinë e tyre, si hap i domosdoshëm për fillimin e kërkimit të çdo diturie. Ndryshimi midis njeriut të ditur dhe njeriut të paditur qëndron pikërisht në faktin se i dituri njeh mangësitë e dijeve të tij dhe për këtë arsye ai dëshiron të mësojë, ndërsa i padituri kujton se i di të gjitha dhe e konsideron vetveten të aftë të japë opinionin e tij për gjithshka. Metoda dialektike, ajo përmes dialogut, kishte si qëllim largimin e paditurisë duke përdorur një qëndrim të durueshëm

dhe plot modesti me bashkëbiseduesit me synimin, që ata t'i braktisnin opinionet e rreme përballë saktësisë të së vërtetës.

Vlera vendimtare e filozofisë së Sokratit qëndron tek sfera etike e jetës. Dinjiteti i individit, sipas tij gjendet tek dija e tij. Dijsa është themeli i të gjitha virtuteve dhe vetnjohja është mënyra se si duhen njohur këto vlera etike. Në aretologjinë sokratike virtuti konsiderohet si dituria e të mirës ndërsa gabimi është mungesa e kësaj diturie. Me anën e metodës së tij dialektike ai vërtetoi se jeta morale është në fakt një përpjekje e pandalur e njeriut për përmirësimin e tij etik dhe pjesëmarrja e tij tek gjithshka e mirë dhe e bukur është e vetmja mënyrë për të arritur mirësinë e vazhdueshme, “edhemoninë”. Sokrati e bashkoi edhemoninë me virtutin ai besonte se njeriu mund të arrijë virtutin me anën e filozofisë duke testuar vetveten dhe të tjerët me anën e introspeksionit dhe empatisë. Në aretologjinë sokratike çmohet shumë virtuti i vetpërmbytjes, virtuti të cilin ai e manifestoi gjatë gjithë jetës së tij.

Në historinë e mendimit filozofik Sokrati konsiderohet si një pikë infleksioni (JAN, ERRIT, JELLE, 1992: 28). për arsye sepse e ndryshoi kurbën e filozofimit nga natyra tek njeriu. Themelet e palëvizshme të botës Sokrati i vendosi tek bota e brendshme e njeriut, tek shpirti si kapacitet për inteligjencë dhe karakter. Shpirti është personaliteti i vetëdijshëm i njeriut, shpirti është struktura e personalitetit. (PLATONI, 2021: 16) Me këtë strukturë ne shohim të shpaloset një armaturë konceptuale e aretologjisë në themel të së cilës vihet karakteri, nderi dhe dinjiteti i njeriut. Ndërsa filozofia është një lloj “mamije intelektuale” që e ndihmon njeriun për lindjen e karakterit. Vetëvëzhgimi pra kujdesi për të brendshmen dhe virtutet ishin ftesë për dinjitet dhe lumturi.

Simpatia për Sokratin ishte shumë e madhe, ai ishte bërë “shpirti i Athinës” aq sa me vdekjen e tij athinasit humbën shpirtin e tyre. Për Sokratin egzistojnë situata ku dija në vetvete nuk është e mjaftueshme për të na udhëhequr në vendimet e drejta. ajo ka nevojë për “demonin” që ndodhet brenda vetes, demon i cili është një zë këshillues për vetëkontroll duke çmuar durimin dhe vetëpërmbytjen. (PLATONI, 2021: 3-63) Këtë aspekt e shfaqti edhe në gjyqin e tij. Ai ishte i bindur se është më mirë të të bëjnë një padrejtësi se sa të bësh padrejtësi ti vetë. Por fundi i jetës së tij ishte konfirmimi i filozofisë së tij. Kundërshtarët e tij e akuzuan Sokratin për blasfemi, sepse i përbuste perënditë dhe korruptonte të rinjtë dhe për këtë akuzë ai u dënua me vdekje. Mbrojtja e tij në gjyq ishte një model i paarritshëm i shpalosjes së dinjitetit, i cili

buronte nga mençuria e tij dhe qëndresa heroike duke qenë i bindur jo vetëm për pafajësinë e tij, por edhe për vlerën e madhe të jetës dinjitoze dhe mësimet e tij, të cilat ia kushtoi Athinës.

Fryma sokratike në Athinën e shekullit V (p.e.s.)

Sokrati me filozofinë e tij jo vetëm fitoi simpatinë e qytetshtetit të tij, por rrezatoi me një shkëlqim të paparë në mendjet e zemrat e bashkëkohësve të tij. Ky rrezatim përfshiu të gjitha fushat e veprimtarisë njerëzore si filozofinë dhe shkencën, letërsinë dhe kulturën por veçanërisht ai ndikoi fuqishëm edhe tek jeta politike tek politikanët, tek udhëheqësit e tyre. Ne shohim një ndikim të fuqishëm të filozofisë dhe aretologjisë sokratike tek Perikliu (TUQIDIDI, 2002: 10) që qeverisi, udhëhoqi dhe sundoi Athinën rreth viteve 480 deri 430 (p.e.s.), vite në të cilat ky “polis” (qytetshtet) shkëlqeu nën sundimin e tij. Nga mjaft dëshmi shohim një ndikim të madh të mendimit sokratik tek mendimi politik i Perikliut sidomos tek mbështetja e fuqishme e tij për vlerat morale të bashkëqytetarëve të tij, vlera të cilat ai i inspiroi me një forcë të jashtëzakonshme.

Për këtë qëllim ne kemi zgjedhur ti referohemi një fjalimi të famshëm të tij që njihet si “Epitafi i Perikliut” i mbajtur nga fundi i vitit 431 (p.e.s.), viti i invazionit të spartanëve mbi Atikë dhe tërheqjes së Athinës sipas planit të Perikliut pas mureve të qytetit. Ky fjalim u kushtojë të rënëve në luftë gjatë ceremonisë së tyre të varrimit për t’i mbuluar ata me nder e lavdi për veprën e lartë që ata kryen ndaj atdheut, për trimërinë e vetmohimin e treguar në luftë. Epitafi i Perikliut është shkruar nga historiani i famshëm grek Tuqididi, (TUQIDIDI, 2002:9) bashkëkohës i periudhës së Perikliut, i cili është përpjekur ta shkruajë me objektivitet dhe përpikëri fjalën e udhëheqësit të Athinës, Perikliut.

Kriteri i parë dhe vendimtar për qytetarin e parë, politikanin qeverisës është virtuti. Pikërisht Perikliu mbartte këto virtute themelore: ai dinte të dallonte se çfarë ishte e domosdoshme që të bëhej dhe gjithashtu dinte tja shpjegonte këtë popullit të vet. Perikliu ishte patriot, ai e donte fort atdheun e tij, por gjithashtu ai ishte i pakorruptueshëm nga paraja. Perikliu ishte politikan me autoritet dhe aftësi të mëdha dhe ishte superior ndaj parasë. Gjithashtu ai ishte i aftë ta përmbante popullin pa ja kufizuar atij lirinë, ai nuk i shkonte pas popullit por e udhëhiqte atë dhe nuk synonte të rriste influencën e tij me mjete të paligjshme:

“Një burrë i tillë, - shkruan Tuqididi, - do të arrinte të ruante avantazhet e demokracisë pa lejuar shfaqjen e rreziqeve të saj.” (TUQIDIDI, 2002:14-15)

Fryma e filozofisë sokratike përshkon gjithë mendimin e veprimtarinë politike të Perikliut. Ai inspironte frymën e qytetarisë tek athinasit. Ai e shikonte qytetarin si një njeri që pranon dhe ka nevojë për debatin, që respekton tjetrin dhe njëkohësisht respekton edhe veten prandaj dhe ai nuk e shkel ligjin. Atë pra qytetarin, e sundon një vetëdije e lartësuar, frika për të mos shkelur ligjin, një nënshtrim i vullnetshëm ndaj ligjit. Perikliu mendonte se e vetmja gjë që nuk plakët tek njeriu është ndjenja e nderit. Në këtë kuptim qytetari i Athinës zotëroi hapsirën dhe kohën nëpërmjet barazisë, meritokracisë dhe lirisë së shprehjes e të veprimit në jetën publike dhe private. (TUQIDIDI, 2002:17)

Ne shohim se epitafi i Perikliut ka një karakter të theksuar diakronik. Ai përfaqëson një traktat të kondensuar filozofik që jo vetëm i ka shërbyer epokës së tij por ka ndriçuar gjithë etapat e historisë njerëzore. Ky karakter diakronik buron nga fakti se ai mbështetet në një filozofi vlerash mbi një aritologji të pastër siç e themeloi Sokrati dhe mbështetësit e tij. Në vijim po ndalemi tek disa nga këto vlera që i përmban epitafi.

Në këtë fjalim të përmortshëm Perikliu vlerëson lavdinë e heronjve të rënë në luftë, por nga ana tjetër ai i përmbahet edhe nocionit filozofik të masës. Kjo lavdi nuk duhet të jetë e egzagjeruar ajo duhet të jetë e matur dhe e merituar me qëllim që të jetë edhe e besueshme, sepse sipas tij

“Është e vështirë të flasë dikush në masën e duhur në situata në të cilat edhe vetë paraqitja e së vërtetës me zor bëhet e besueshme” (TUQIDIDI, 2002:26)

Lavdia, gjithashtu ju takon të parëve tanë prej të cilëve i trashëguam këto troje, falë trimërisë së tyre. Vlera e atdhedashurisë dhe vetmohimit për mbrojtjen e tij vendosen në qëndër të jetës morale dhe inspirimit të kësaj fryme tek gjeneratat. Të rënë në luftë për atdheun, thekson Perikliu, këta burra u treguan të denjë për qytetin dhe ju të mbijetuarit duhet ta konsideroni detyrën tuaj guximor ndaj armiqve. Dobinë e saj duhet ta vlerësoni jo thjesht në bazë të fjalëve të oratorit por të veprës tuaj, vigjilencës ndaj fuqisë së qytetit derisa të bëheni admirues të tij (Epitafi..., fq. 27). Akti vetmohues i heronjve të rënë për atdheun është vlera me ndikim të fuqishëm për edukimin e qytetarëve me këtë virtut. Akti i heronjve të rënë në luftë është nder e krenari për prindrit e familjet e tyre. Ky vlerësim arsyetohet në një mënyrë shëmbëllore tek

epitafi: “Prindrit e të rënëve që varrosim sot do të përpiqem ti ngushëlloj, por edhe tju tregoj se sa fatlumë ishin ata, bijtë tuaj, që fati u fali vdekje kaq nderuese ose zi kaq nderuese si e juaja, për ata bij që caku i lumturisë përkoji me çastin e vdekjes.” (TUQIDIDI, 2002: 37)

Perikliu, në këtë epitaf, vlerëson edhe sistemin politik të demokracisë athinase si modelin më të mirë të qeverisjes, sepse sic argumenton ai,

“... ne jetojmë realisht në një sistem politik i cili nuk përpiqet që të kopjojë ligjet e të tjerëve, por madje jemi ne që përbëjmë shembull për të tjerët.” (TUQIDIDI, 2002: 28)

Tërheq vemendjen një konceptim me karakter tepër diakronik, idenë e së cilës e kishte trajtuar e përpunuar Sokrati lidhur me ndryshimin thelbësor midis modeleve të “Shoqërisë së mbyllur” dhe “Shoqërisë së hapur” në një sistem politik demokratik. Sipas këtij konceptimi shoqëria e mbyllur nuk e konkuron dot shoqërinë e hapur, përkundrazi modeli i “shoqërisë së hapur” është superior dhe më efikas në raport me modelin e “Shoqërisë së mbyllur”. Përvoja e shoqatave (Eterive) të Pitagorës e provon këtë ide. Këto shoqata u formuan nga pitagorasit bazuar në principin e konspiracionit dhe në vetvete ishin modeluar si “shoqëri të mbyllura”. Këto shoqata u shpërbënë sepse nuk i rezistuan dot modelit të “shoqërisë së hapur”. Kjo ide u rimor nga filozofi i madh modern Karl Popperi i cili argumentoi ligjësinë historike të modelit të organizimit politik “te shoqërisë së hapur” në një sistem demokratik. Në epitafin e Perikliut kjo ide formulohet si vijon: “Jemi superiorë ndaj kundërshtarëve tanë edhe nga mënyra e ushtrimit të çështjeve ushtarake. Portat e qytetit tonë i kemi të hapura për të gjithë dhe kurrë nuk pengojmë askënd të huaj që do të përfitojë duke parë e mësuar diçka nga frika se mos duhet të ruajmë fshehtësinë me qëllim që të mos përfitojnë armiqtë.” (TUQIDIDI, 2002: 29)

Ideja e cituar më lart është shprehja më e qartë e karakterit diakronik të këtij epitafi mbajtur nga Perikliu dhe sigurisht një provë e qartë e ndikimit të frymës sokratike tek ky udhëheqës.

Filozofia sokratike si mënyrë jetese

Jeta dhe filozofia e Sokratit janë të pandara sepse kjo e fundit ndriçonte jetën e filozofit. Sokrati u bë tendencë në jetën e bashkeqytetarëve të tij të cilët pëlqenin të ishin në jetën e tyre njëlloj Sokrati me plot dinjitet. Kjo veçori e bashkimit të filozofisë me jetën e filozofit do të

transmetohet në të gjitha epokat e historisë së filozofisë dhe të filozofëve (JACOBY, 2001: 25). Për këtë arsye në botën perëndimore filozofia është konsideruar si një “modus viventi”. Ndryshimi midis kërkimit në shkencë dhe kërkimit në filozofi qëndron në faktin se problemi shkencor përgjithësisht studjohet në mënyrë objektive, të pavarur, ndërsa çështja filozofike nuk është krejt e ndarë nga filozofi për faktin se ajo ka të bëjë kryesisht me esencën e njeriut; por në të njëjtën kohë ndërsa problemi shkencor ka një zgjidhje çështja filozofike ka marrje të një pozicioni.

Filozofia është kuptuar shumë herët si një mënyrë jetese dhe jo vetëm si një refleksion teorik. Thuhet ndryshe; të jesh filozof, kjo do të thotë të jetosh e të veprosh në një mënyrë të caktuar dhe jo vetëm të konfrontohesh me çështjet abstrakte. Etimologjia e termit “filozofi”:

“Tregon qartë se filozofi është ai që shkon drejt diturisë, që kërkon të jetojë siç duhet dhe akoma më tepër që kërkon nderin dhe lumturinë. (GRIGORIU, 2003: 69).

Filozofia duke qënë një mënyrë e jetës e vë theksin tek vënia në aplikim në jetë të rezultateve të refleksionit filozofik. Ideja që filozofia është një mënyrë e të jetuarit ka mundur ti çojë disa filozofë të imagjinojnë dhe për këtë arsye ata janë bërë udhëhëqes të të tjerëve duke i ndihmuar ata të drejtojnë me korektësi egzistencën e tyre. Që prej para sokratikëve por mbi të gjitha nisur nga Sokrati gjithë tradita ka mbrojtur këtë konceptim të filozofisë si një mënyrë jete. Përmendim këtu ndërmjet të tjerash Stoikët, Platonin, Aristotelin, Epikurin dhe më vonë në kohët e reja Dekartin, Spinozën, Sartrin apo Rasellin. Por këta të fundit veçanërisht janë larg nxjerrjes së idesë se filozofia interesohet për problemet teorike. Mençuria (dituria), ose më saktë Sofia që mund të zotërojë filozofi është gjithashtu një dije dhe një njohje njëherazi.

Filozofi, në linjën e traditës të themeluar nga Sokrati, e di se si ai duhet të jetojë; ai mund të justifikojë zgjedhjet e tij dhe mënyrën e tij të jetesës. Një ndër tiparet e fuqishme të filozofisë perëndimore ka qënë integrimi i “filozofimit” me jetën e filozofit. Ky tipar i evidentuar që nga Sokrati do të pranohet e do të përhapet në gjithë perëndimin si një veçori thelbësore e filozofisë perëndimore. Soren Kierkegardi ashtu si edhe Fridrih Niçe e përpunuan idenë se filozofimi si refleksion dhe njëherësh përgjigje ndaj sfidave të kohës duhet domosdoshmërisht të bashkëjetojë me gjendjen e brendshme të shpirtit të filozofit.

Ky tipar i filozofisë moderne në Perëndim e kishte bazën tek tradita filozofike e themeluar nga Sokrati. Kësisoj arsyetimi filozofik nuk mund të shihet i ndarë nga biografia e filozofëve prandaj dhe themi plot siguri se filozofët perëndimorë e kanë përjetuar filozofinë e tyre dhe filozofia e tyre ka dalë nga jeta që ata kanë bërë. Këtë veçori të filozofisë perëndimore e gjejmë të shtjelluar përgjithësisht në veprat e shumë filozofëve, ku produktet filozofike janë të pandara me jetën e filozofëve, këtyre heronjve të mendimit.

BIBLIOGRAFIA

ARISTOTELI (2011) *Etika e Nikomakut*, (përktheu Albion Kolndreu), Kristalina-XP, Tiranë.

BOR Jan, Petersma Errit, Kingma Jelle: *Histoire universelle de la Philosophie et des Philosophes*, Flammarion, Paris 1992, p. 26-44.

GRIGORIU, Theodhor (2003) *Apologjia e Sokratit*, Bisedë para vdekjes, Kotti, Korçë, fq. 3-65.

GRIGORIU, Theodhor (2003) *Kriton Sipas Platonit*, Kotti, Korçë, fq. 66-95.

HERSH, Zhanë (1993) *Habia filozofike*, Dituria, Tiranë, fq. 16-32.

JACOBY, Edmund (2001) *Filozofët. Filozofët më mëdhenj të kohërave*, Max, Tiranë, (përktheu Nasi Lera), fq. 22-27.

PLATONI (1999) *Republika*, Phoenix, Tiranë, Libri i dytë, fq. 53-90 (përktheu Gjerg Zheji).

PLATONI (2021) *Apologjia e Sokratit*. (Bisedë para vdekjes), fq. 3-63.

SAMUEL E. Stumpf (2001) *Filozofia, historia dhe problemet*, Toena, Tiranë, fq. 28-43.

TUQIDIDI (2002) *Epitafi i Perikliut*, Toena, Tiranë, (përktheu nga greqishtja Vangjel Dule).